
ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ПАРИ)

Смущинська І. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-704-8-24>

ВСТУП

Вважається, що теоретичні основи вивчення фразеології заклав у XX столітті видатний швейцарський науковець, учень Ф. де Соссюра, один із засновників Женевської лінгвістичної школи *Шарль Баллі* (1865–1947), якого нині називають «батьком фразеології»¹. Він запропонував основний термін *locution phraséologique* як об'єкт вивчення науки фразеології і розробив одну з перших класифікацій фразеологізмів, яка використовується і у наш час². Ш. Баллі запропонував розрізняти вирази, що творяться прямо під час мовлення, – *вільні словосполучення*, і *фразеологічні єдності*, що виражають єдине поняття, значення, яке не складається із суми значень слів, що входять до складу звороту, і які вже існують у мові і беруться готовими. На його думку, для останніх повинно існувати *слово-ідентифікатор*, яке може лаконічно передати загальне значення виразу і «ідентифікувати» його (*ідентифікація* стає одним з провідних термінів у його теорії щодо визначення стилістичних фактів).

Але сама назва *phraséologie* виникла раніше, у XVIII столітті³. Щодо основного терміна, об'єкта дослідження фразеології думки науковців розійшлися, була запропонована ціла низка термінів – *idiome*, *gallicisme*, *phrasème*, *phraséologisme* тощо; Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне⁴ у своїй праці, наприклад, надали перевагу терміну *idiotisme*. Тривають дискусії і щодо «широкого» розуміння фразеології і можливості включення до її складу паремій, прислів'їв, приказок, афоризмів, порівнянь тощо. Нарешті, більш

¹ Gonzalez Rey I. La phraséologie du français. Toulouse : Presses Universitaire du Mirail, 2002. P. 22.

² Bally Ch. Traité de stylistique française. Seconde édition. Heidelberg, 1921.

³ Gonzalez Rey I. La phraséologie du français. Toulouse : Presses Universitaire du Mirail, 2002. P. 20.

⁴ Vinay J. P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Paris : Didier, 1977. P. 39.

поширеною стала так звана семантична класифікація фразеологізмів, розроблена радянським академіком В. В. Виноградовим, з поділом на *фразеологічні сполучення, єдності і зрощення* (ідіоми)⁵. Що ж до наявності ідентифікатора, було з'ясовано, що приблизно 12% французьких зворотів його мають (типу *prêter la main = réussir*), але інші ні, тож відтворення значення виразу одним словом перестає вважатися однією з умов існування фразеологізмів. Основними характеристиками визнаються інші – *стійкість, узусність, непрозорість, образність, експресивність*.

Згодом шляхи аналізу фразеологізмів дещо змінилися. Як відомо, Ш. Баллі, будучи учнем Ф. де Соссюра, категорично заперечував діахронне вивчення мови, включаючи фразеологію, хоча у своїй праці не раз звертався до аналізу етимології. На перетині XX–XXI ст. одним із основних підходів стає *лінгвокультурологічний*, за якого культурно детерміновані мовні явища досліджуються у тісному зв'язку зі *світоглядом, культурою певного народу, його «етнічною ментальністю»* як способом національного сприйняття реальної дійсності⁶, а відповідно, і у тісному зв'язку з походженням, історією слів і виразів. Лінгвокультурні особливості фразеологічних одиниць, їхній експресивний потенціал, фразеологізми як основа процесу евфемізації зокрема стають об'єктом сучасних філологічних досліджень⁷.

У тому числі перекладознавчий аспект теж привертає увагу дослідників. Однією з найвідоміших монографій, присвячених фразеологічній одиниці як перекладознавчій категорії, є робота проф. Р. П. Зорівчак⁸. Звертається увага на відтворення фразеологізмів у кіноперекладі⁹ тощо. Оскільки фразеологізми, як правило, відбивають яскраву своєрідність кожної мови, труднощі їхнього відтворення в перекладі полягають у зв'язку з такими факторами, як: *наявність «внутрішньої форми», цілісність значення, що не впливає зі складових частин, збереження експресивності, дотримання функціонального стилю*¹⁰. Але основна

⁵ Цит. за: Smouchtchynska I. *Lexicologie française*. Kiev : Editions Dmitry Burago, 2015.

⁶ Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореферат ... докт. філол. наук. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. С. 1–2.

⁷ Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Київ : Знання, 2007.

⁸ Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів : Вища школа, 1983.

⁹ Мовчан Б. В. Відтворення фразеологізмів в аудіовізуальному перекладі: лінгвопрагматичний аспект. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2018. № 27. С. 86–94; Сапожник І., Суродейкіна Т. Перекладацькі трансформації у процесі відтворення фразеологізмів у перекладі серіалу «Ти». *Молодий вчений*. 2023. 8 (120). С. 33–36.

¹⁰ Див.: Смушинська І. В., Циркунова І. В. Основні шляхи відтворення узусних фразеологізмів у перекладі (на прикладі французько-української та іспансько-української мовних пар). *Стиль і переклад*. Випуск 1 (8). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. С. 93–117.

теза щодо відтворення в перекладі була сформульована ще Я. Рецкером і В. В. Виноградовим у радянському перекладознавстві: *треба прагнути відтворити фразеологізм фразеологізмом, переклад фразеологічної єдності повинен бути по можливості образним*¹¹. Але далеко не завжди знаходиться в реальному мовленні адекватна фразеологічна заміна виразу в цільовій мові. Розглянемо більш детально.

Матеріалом дослідження слугували словники фразеологізмів, ідіом, паремій французької мови, а також твори французької художньої літератури¹². **Актуальність** роботи зумовлена необхідністю більш прискіпливого аналізу сучасного французького фразеологічного корпусу щодо його лінгвокультурних особливостей і шляхів та можливостей їх збереження в українському перекладі.

1. Особливості французької фразеології

Французька фразеологія має свої семантичні, структурні, стилістичні, прагматичні особливості, але перше, що привертає увагу, – це її **національний характер**. Величезна кількість виразів побудована на відомих і вже маловідомих іменах, назвах, топонімах: *faire Charlemagne, marmite de Papin, du temps quand la reine Berthe filait, le chevalier sans peur et sans reproche (chevalier de Bayard), brave comme un chevalier, brave comme Bayard, etc.*

Багато виразів віддзеркалюють середньовічну історію, відносини із сусідами: *perfide Albion, promesse de Gascon, répondre en Normandie, il vient de la Rochelle, chercher une querelle d'Allemand, à la mode de Bretagne, conduite de Grenoble, etc.*, певні факти з життя відомих людей: *le quart d'heure de Rabelais; qui m'aime, aime mon chien (Henri IV)*.

При цьому **етимологія** багатьох виразів втрачена, вона не зрозуміла для пересічного носія мови: *le mot de Cambronne, vérité de La Palice, au diable Vauvert, échappé de Charenton*, а в деяких випадках і викривлена: генерал де Ля Паліс був сміливою людиною, а не наївною; жити в замку Вовера означало не дуже далеко, а в замку з привидами тощо.

Підкреслимо, що на початку численні вирази виконували **прописову, дидактичну функцію**: *Qui langue a à Rome va ; Rome ne fut pas faite toute en un jour ; A bon chat bon rat, etc.* Як відомо, французька середньовічна література почалася з пареміології, перші збірки прислів'їв і афоризмів з'явилися у XII ст. («*Proverbes au Vilain*»). Відомий вираз *bâtir des*

¹¹ Там само.

¹² Dictionnaire d'expressions et locutions / Rey A., Chantreau S. Paris : Le Robert, 2003; Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises / Ashraf M., Miannay D. Edition 7. Paris : Librairie Générale Française, 2016; Les expressions idiomatiques / Chollet I., Robert J.-M. Paris : CLE International, 2011.

châteaux en Espagne – будувати повітряні замки з'явився в алегоричній поемі XIII ст. «Роман про Троянду» («*Roman de la Rose*»), який показує середньовічні уявлення французів про Іспанію як про країну, де можна швидко розбагатіти, але ці мрії нездійсненні. Пізніше його й інші вирази використовують у творах мораліте, з частиною моралі (повчання), наприклад, Лафонтен у своїх байках:

«*Quel esprit ne bat la campagne?*

Qui ne fait châteaux en Espagne?» (*La Laitière et le Pot au lait*).

Ця ж байка закінчується виразом: «*Je suis gros Jean comme devant*»¹³.

Байки виступають основою символічної категоризації **назв тварин**, яким приписуються певні характерологічні властивості, тварини стають символами певних людських якостей: **rat** – скупий, скнара, **pou** – ревновий, брудний, пихатий, страшний, **chat** – невдячна, підступна, **oie** – наївна, недалеко, **lézard** – лінивий, **dinde, dindon** – дурний, бундючний, **tigre** – жорстокий, ревновий, **coucou** – невдячна тощо, що закріплюється у численних французьких порівняннях: *fort comme un bœuf, têtu comme un âne, sale comme un cochon, gros comme une vache, etc.* За нашими даними, більш ніж 120 назв тварин лягли в основу образних порівнянь. Найбільше французьких виразів було створено з такими зоонімами, як: **bœuf** : *un vent à décorner le bœuf, travailler comme un bœuf*, **âne** : *le coup de pied de l'âne, méchant comme un âne rouge*, **cochon** : *manger comme un cochon, tête de cochon*, **vache** : *coup de vache, pleurer comme une vache*, **chèvre** : *sauts de chèvre, chemin de chèvre, ménager la chèvre et le chou*, **lapin** : *un vieux lapin, c'est un fameux lapin*, **cheval** : *fièvre de cheval, travailler comme un cheval*, **chien** : *en chien de fusil, avoir du chien, etc.*¹⁴.

Якщо деякі вирази є інтернаціональними і зрозумілими для інших лінгвокультур – *сильний як бик, впертий як віслик* тощо, то більшість назв тварин виступають втіленням зовсім інших якостей, етимологія яких викликає подив: чому чарівна жінка «*a du chien*», або *faire le zèbre* означає «*faire l'idiot*», калька «*зробити зебру*» нічого не означає. Не завжди словники фіксують наявний у мовленні образний вираз, наприклад: *ingrat comme un coucou* (дослівно «невдячна як зозуля») – невдячний як свиня; цей вираз пропонує інтернет-ресурс, але фразеологічний словник дає безобразний варіант *україн невдячний*¹⁵. Вираз з назвою тварини може мати

¹³ La Fontaine. Fables. Paris : Hachette, 1992. P. 117.

¹⁴ Див.: Смушинська І. В. Особливості сучасної французької фразеології: лінгвокультурний і лінгвостилістичний аспекти. *Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики*. Вип. 49. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2026. С. 63–80.

¹⁵ Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник / укладачі М. А. Венгрєнівська та інш. Київ : Генеза, 2000. С. 125.

інше переносне значення, наприклад: *cheval de bataille*: 1) бойовий кінь, 2) улюблена тема, коньок¹⁶. Окрему групу представляють перифрази, які, якщо не є кальками з інших мов, завжди, як правило, національно зумовлені: *la mare aux harengs* (дослівно «ставок з оселедцями») є гумористичним позначенням Атлантики.

Відзначимо факт того, що французький фразеологізм часто має так зване «генетичне джерело», тобто вільне нефразеологічне сполучення, на основі якого пізніше утворилося фразеологічне значення: *mettre les bâtons dans les roues*, *laver la tête à qn*, *entre chien et loup*, *la bête noire de qn*, це створює певну **семантичну двоплановість** через **метафоричне** чи **метонімічне** перетворення:

oie blanche – 1) біла гусиня, 2) наївна дівчина,

l'air du temps («*ambiance à un moment donné*») // *vivre de l'air du temps* («*vivre de rien*»).

Фразеологізм, як уже зазначалося, як правило, **виникає на образній основі** і цей образ з часом стає незрозумілим читачу, наприклад: *manger la grenouille* – **розтратити чужі гроші**, *avalier des couleuvres* – **стерпіти образу тощо**.

Те ж саме можна сказати і про вирази із **соматизмами** чи **вестіальною лексикою**, їх багато, певна кількість інтернаціоналізувалася, але існує група виразів з незрозумілою етимологією, переклад яких вимагає зміни образу чи іншу інтерпретацію. Наприклад: *bête comme ses pieds* – «**дурний як свої ноги**», *triste comme un bonnet de nuit* – «**сумний як нічний ковпак**» тощо.

Особливе навантаження у французькій мові мають **числівники**, значна кількість французьких фразеологізмів утворена на їх основі. Як правило, вони мають гіперболічну чи іронічну, гумористичну конотацію: *c'est un zéro en chiffre*, *ne faire ni un ni deux*, *haut comme trois pommes*, *dire ses quatre vérités*, *repartir en quatorze*, *faire les cent pas*, etc. Значення і конотація числівників у французькій і українській мовах, як правило, різні, їх функціонування не збігається, що передбачає використання в перекладі іншого образу: *avoir vu trente-six chandelles* («**побачити тридцять шість свічок**») – **в нього аж іскри з очей полетіли, аж в очах заіскрилося**; *tous les trente-six du mois* – **як рак свисне**.

Як відомо, важливим елементом французької культури виступає **їжа, вино, сир, соуси**, тобто те, що входить до складу одного з їхніх найважливіших концептів – ***art de vivre***, «мистецтво жити по-французьки», насолоджуватися життям, ***art de la table***, «мистецтво вечері», як ритуал;

¹⁶ Там само. С. 119.

французи, наприклад, завжди критикували англійську кухню, яка «не має поняття про соуси», існує вираз *sauce d'eau, goût de rien*. Все це знайшло об'єктивізацію в межах фразеологічних одиниць: *entre la poire et le fromage* (= *à la fin du repas*), *c'est plus fort que le roquefort!* (= *c'est incroyable*), *allonger la sauce, faire la sauce à qn, ne pas savoir à quelle sauce on sera mangé, il n'est sauce que d'appétit, etc.*

У французьких пареміях **вино** виступає образним засобом передачі життєвої мудрості, досвіду поколінь, образ вина співвідноситься з поняттями «традиції», «автентичність»¹⁷: *Le vin est tiré, il faut le boire; Il faut tourner sept fois le vin dans sa bouche pour mieux le déguster; Si vous cassez la bouteille vous n'y boirez plus; Un bon verre de vin enlève un écu au médecin; Tant dure le vin, tant dure la fête*. У перекладах на інші мови цей концепт, як правило, втрачається: *Vin versé n'est pas avalé* – Курчат восени лічать.

Хоча, з іншого боку, «кухонні» порівняння, побудовані на назвах їжі, рослин, наприклад, **andouille** (ковбаса із субпродуктів), **boudin** (кров'янка), **beurre** (масло), **artichaut** (артишок), часто несуть іронічну, гумористичну конотацію: *faire l'andouille* – клеїти дурня, *plein comme un boudin* – дуже н'яний, *maines de beurre* – діряві руки, *avoir le cœur d'artichaut* – вертухаст.

Для французів особливістю їхньої ієрархії цінностей виступає особливе поцінування **краси** (витонченості, грації): *Belle, bonne, riche et sage, c'est la femme d'un grand mariage; Beau visage et cœur arrière; Bonté fait valoir beauté; Belle femme et beau jour trompent chacun à leur tour, etc.*¹⁸.

Як уже зазначалося раніше, численні французькі вирази побудовані на лексемах-соматизмах **esprit, cœur, âme, face, yeux, tête**: *esprit de famille, face à face, jeter de la poudre aux yeux, perdre la tête, etc.* Можна звернути увагу на певну особливість творення схожих виразів з лексемами *душа / серце* у французькій і українській мовах, там, де французька мова обирає *coeur*, українська надає перевагу слову «душа»:

du plus profond du cœur – з глибини душі,
un grand cœur – великодушна людина,
rire de bon cœur – сміятися від душі,
parler de cœur – поговорити по душах,
aller au cœur – брати за душу,
il a le cœur arraché – душа розривається,

¹⁷ Іванченко В. О. Енологічна складова мовної картини світу сучасної Франції: лінгвопрагматичний аспект : автореферат ... канд. філол. наук. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. С. 3–4.

¹⁸ Жалай В. Я. Скарбниця паремій прислівникового типу французькою мовою. Київ : ЦНДВІМ НАНУ, 2016.

Багато виразів побудовано на **універсальних опозиціях** «*bien – mal*», «*richesse – pauvreté*», «*sage – sot*», «*vérité – faux*», «*le nôtre – l'étranger*» : *Pauvreté n'est pas vice; Va où tu veux, meurs où tu dois; Nul n'est prophète en son pays; Gagner son pain à la sueur de son front; Près de l'eau, loin du pain, etc.*

Ключовими словами для французької мови виступають назви стихій, природних явищ, як-от: ***l'eau, le feu, le vent, la tempête, le fleuve, le ciel, la pluie***, через які і вербалізується значна кількість ціннісних концептів: ***Feu qui brûle n'a pas besoin d'être soufflé; Feu, argent, sagesse et santé, sont en prix hiver et été; Le feu ne va point sans fumée; Petite pluie abat grand vent; Nager entre deux eaux; Mettre de l'eau dans son vin; Clair comme de l'eau de roche; Le ciel est bleu partout; Le ciel donne de la pluie à la terre, mais la terre ne renvoie au ciel que de la poussière; La lumière montre l'ombre et la vérité le mystère, etc.*** Адекватне відтворення в перекладі цих особливостей вимагає значних трансформацій і заміन, перефразування.

Отже, звернемо увагу на структуру французьких виразів, багато з яких побудовані на **асонансах, алітерації, паронімії, рими** тощо, що знову ж таки під час перекладу зазвичай втрачається через неможливість дотримання ритміки оригіналу: *sage comme une image, n'avoir ni foi ni loi, n'avoir ni feu ni lieu, à bon chat bon rat, etc.*

Однією з основних особливостей французької фразеології є **архаїчний синтаксис** виразів, що говорить про давньофранцузьке походження фразеологізму (відсутність підмета, відсутність артикля, непрямої порядок слів): *A Dieu ne plaise! A bon entendeur salut! Advienne que pourra!* Так, у виразі *Dieu merci!*, який трапляється вже в «*Лісні про Поланда*» (1080), бачимо архаїчну синтаксичну конструкцію з відсутністю прийменника і антепозицією додатка. У виразах паремійного типу відсутність артиклю акцентує увагу на семантиці слова типу: *Pauvreté n'est pas vice*, що не завжди можна виділити в мові перекладу.

Крім того, значна частка фразеологізмів має у своєму складі **лексичні архаїзми**, слова, що не існують в мові поза цими фразеологізмами: *les neiges d'antan, sans coup férir, au fur et à mesure, savoir bon gré, de guingois, à huis clos, à la queue leu leu, il y a belle lurette, chercher noise à, peu ou prou, etc.*, що визнається однією з ознак французької фразеології. Вважається, що такі фразеологічні одиниці характеризуються найвищим ступенем спаяності компонентів і не допускають варіантності. Але вони можуть мати свій сучасний відповідник на кшталт *chercher noise à qn = chercher une querelle à qn*.

Численні фразеологізми побудовані на презентативах ***c'est, voilà, il faut***, що додає їм «прописовості» (*C'est pas la mer à boire; Voilà le chiendent!*

Voilà ce que les rats n'ont pas mangé; Il faut battre le fer quand il est chaud; Le vin est tiré, il faut le boire), на **конструкціях-повторах** типу **tel ... tel, tant ... tant**, які, протиставляючи, підкреслюють концептуальну єдність між об'єктами (*Tant de villes, tant de guises; Tel arbre, tel fruit; Tel bruit, tel écho; Tel chat, tel rat*). Цікаво відзначити, що в таких випадках зазвичай допускається декілька інтерпретацій: *Tel père, tel fils* – Який батько, такий і син; Яблуко від яблуні недалеко падає. Вирази з простими **лексичними повторами** дозволяють калькування: *rendez à César ce qui est à César* – віддати Цезарю Цезареве / Кесарю Кесареве; *à la guerre comme à la guerre* – на війні як на війні; *pas de nouvelles, bonnes nouvelles* – немає новин, теж добрі новини. А ось так звані «парні» вирази, побудовані на **плеоназмі** типу *parler clair et net, jeter feu et flamme, être en lieu et place, être toujours par voie et par chemin, être sauf et sain, bel et bien, peu ou prou*, створюють проблеми перекладу і зазнають стилістичних втрат: *tout sucre tout miel* – солодкуватий, *une seul et même personne* – та сама особа, *n'avoir ni sou ni maille* – бути без копійки тощо.

Частотними є вирази, побудовані на **заперечних** або **антитезних конструкціях**, що підкреслює категоричність, смислову опозицію понять: *ni grâce ni merci; ni chaud ni froid; il n'y a pas de fumée sans feu; c'est le jour et la nuit; entre ciel et terre; faire la pluie et le beau temps, à tort et à raison, etc.* Хоча така суперечливість компонентів може створювати комічний ефект завдяки **антифразису**: *aimable comme une porte de prison, léger comme un éléphant, haut comme trois pommes, etc.*

Отже, їхня сталість, експресивність забезпечують активне функціонування у сучасних художньому і медіадискурсах, одночасно створюючи численні проблеми перекладу. На думку Ж. Марузо¹⁹, продуктивність фразеологізмів певним чином замінює недостатність афіксального словотвору і яскравих образних одиниць, що і пояснює їхню широковживаність у наш час.

2. Особливості відтворення в українському перекладі французької фразеології

Щодо відтворення в перекладі, на нашу думку, корпус сучасної французької фразеології можна поділити на три основні групи:

– **інтернаціональні вирази**, часто античного чи біблійного походження, кальки-запозичення: *talon d'Achille* – Ахіллесова п'ята, *bouc émissaire* – цап відбувало, *jusqu'aux calendes grecques* – до грецьких календ, *victoire à la Pyrrhus* – Піррова перемога, *filer à l'anglaise* – ніти по-англійськи,

¹⁹ Marouzeau J. Précis de stylistique française. Paris : Masson et Cie, 1969.

– **вирази з прозорою «внутрішньою формою»**, що базуються на загальноживаних лексемах типу зооніми, соматизми, вестіальна лексика тощо, такі фразеологізми з образною основою дозволяють зазвичай знайти схожий до оригіналу еквівалент, хоча не завжди зафіксований у словниках: *jusqu'au deuxième chant des coqs* – до третім півнів, *long comme un jour sans pain* – нескінчений як дощ, *vivre comme un coq en pâte* – як сир у маслі купатися,

– **вирази, які мають національний характер**, з використанням у їх складі реалій, французьких власних імен (антропонімів, топонімів), які в перекладі не відтворюються: *faire Charlemagne* – вийти з гри після перемоги (дослівно «зробити як Карл великий»), *faire le coup du père François* – підступний удар, *plaisanterie de Gilles* – безглуздий жарт, *être fin comme Gribouille* – нерозумно поводитися, *rester gros Jean comme devant* – залишитись у розбитого корита.

Перші, як правило, проблем перекладу не створюють, оскільки в обох мовах існує калькований вираз з класичних чи інших мов. Для других можна підшукати схожий еквівалент, можливо, зі зміною образності. Власне, треті і створюють серйозні проблеми інтерпретації та перекладу.

До інтернаціоналізмів можна віднести так звані **авторські вирази**, які набули стійкого характеру і стали частиною інтернаціонального фразеологічного фонду, потрапивши до різних мов і втративши зв'язок з іменем письменника, відомої людини чи твором, наприклад: *le jeu n'en vaut pas la chandelle* (P. Ronsard), *une tempête dans un verre d'eau* (Montesquieu), *pour les beaux yeux de qn* (Molière), *après nous le déluge* (Louis XV), *C'est en famille qu'on lave son linge sale* (Napoléon), etc.

Певна частина інтернаціональних латинських виразів використовується без змін, в оригінальній формі: *terra incognita*; *tabula rasa*; *alma mater*; *si vis pacem, para bellum*; *O tempora, o mores!* (Cicéron), etc.

Щодо відтворення образних фразеологізмів, можна відзначити такі основні шляхи:

– з **повним збереженням образу**: *jouer avec le feu* – грати з вогнем, *bas bleu* – синя панчоха,

– з **частковою зміною образності**: *avoir une mémoire de lièvre* – мати курячу пам'ять, *la nuit close* – глибока ніч,

– з **повною заміною образності**: *j'ai une peur bleue* – у мене душа в п'яти сховалася, *sorcier comme une vache* – зірок з неба не хапає,

– з **зняттям образності**: *passer l'éponge* – забути, *se mettre en quarante* – сердитися, *s'ennuyer à mourir* – сильно нудьгувати.

Одразу зазначимо, що еквівалентного перекладу для фразеологізмів національного типу, як правило, немає і основними шляхами можна вважати:

- відтворення **через слово-ідентифікатор**, якщо він існує для виразу (будуть втрати експресивного типу): *vieux comme les chemins* (старий «як дороги») – дуже старий, *chanter comme une casserole* («як каструля») – погано співати, *reindre comme une savate* («як стоптаний черевик») – погано малювати,

- або **через розмовний синонім** (конотації часто є відмінними): *faire à qn une conduite de Grenoble* – знати в шию, освистати (дослівно «поводитися як в Греноблі»),

- або **через описовий переклад чи парафразу**: *du temps quand la reine Berthe filait* – в старі добрі часи (дослівно «коли королева Берта пряла»),

- через **інший синонімічний фразеологічний вираз**, який є інтернаціональним: *vieux comme le Pont-Neuf* (старий «як Новий міст») – старий як світ.

Використання **одомащення**, що його пропонує словник, наприклад, *chemin de Saint-Jacques* – Чумацький шлях, *Батисва гора*²⁰, практично неможливе в тексті перекладу, оскільки буде порушувати смислову єдність оригіналу, як-от: *Qui langue a à Rome va* – Язик до Києва доведе. Навряд чи під час перекладу оригінального французького тексту можна використати такі українськи вирази, як у *Сірка очі позичати*, як *Пилип з конопель*, *пройти Крим*, *Рим і мідні труби*.

Як уже зазначалося, конотації, зокрема оцінні, можуть кардинально відрізнятися: *chemin des écoliers* («дорога учнів») – самий довгий шлях, *chemin du paradis* («дорога в рай») – важкий шлях, *être en marmelade* («бути в мармеладі») – розбитий, побитий, у скрутному становищі.

«Внутрішня форма» слова може виступити основою для виникнення «хибного друга» перекладача, оскільки буде провокувати хибну інтерпретацію: *aller au cerises* (дослівно «іти під вишні») – зазнати поразки (а не померти), *être aux anges* («бути у ангелів») – бути на сьомому небі від щастя (а не померти).

Щодо **прийомів перекладу**, основним, вслід за Я. Рецкером, вважається цілісне переосмислення (перетворення). Крім того, для певної частини, наприклад, коником авторських новотворів залишається калькування. Наприклад, в «Євгенії Гранде» Бальзака: *«Le pauvre garçon est bête comme*

²⁰ Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник / укладачі М. А. Венгренівська та інші. Київ : Генеза, 2000. С. 119.

un rhinocéros», це порівняння перекладач зберігає «*дурний як носоріг*»²¹. Але, як правило, фіксуються певні перекладацькі втрати.

Загалом, серед *основних вимог перекладу* називають відтворення:

- смислу,
- емоційно-експресивного навантаження,
- функціонально-стилістичної характеристики,
- а не «внутрішньої форми», якщо вона не обіграється в контексті

твору.

На думку Т. Р. Кияка і колег, для перекладу образних виразів, крім описового способу і калькування, використовуються різнотипні лексико-синтаксичні трансформації, генералізації, конкретизації, компенсації²². На думку В. І. Карабана, існує ціла низка способів перекладу українських фразеологізмів: моноеквівалентний переклад (здебільшого це фразеологізми-інтернаціоналізми), шляхом вибіркового перекладу (з кількох синонімів вибирається найбільш адекватний варіантний відповідник), прийом вільного перекладу, що включає калькування і описовий переклад²³. О. І. Чередниченко говорить про існування повних і часткових фразеологічних відповідників (із тотожністю змісту та образу, або із заміною образу через наявність іншої соціокультурної інформації), а також використання фразеологічного калькування і дескриптивного, перифрастичного перекладу (коли перекладач прагне зберегти оригінальну образність та художню експресивність)²⁴. Наш матеріал засвідчує, що основними прийомами відтворення французьких фразеологізмів українською мовою виявляються (приклади дивитися вище):

- дослівний переклад (використання постійного фразеологічного еквівалента, з однаковою «внутрішньою формою»),
- використання відносного еквівалента з частковою заміною образу,
- наближений переклад (цілісне переосмислення),
- калькування,
- однослівний відповідник,
- компенсація або описовий переклад.

Додамо, що якщо йдеться про специфічно національний фразеологізм, а перекладач хоче зберегти «екзотику» оригіналу, він може його скалькувати з додаванням слів типу «*як говорить відоме французьке прислів'я*,

²¹ Бальзак О. де. Євгенія Гранде / перекл. з фр. Е. Ржевудська. Твори в десяти томах. Том 4. Київ : Дніпро, 1990. С. 122.

²² Кияк Т.Р. та ін. Теорія і практика перекладу. Вінниця : Нова книга, 2006. С. 190

²³ Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця : Нова книга, 2003. С. 321–324.

²⁴ Чередниченко О. І., Коваль Я. Г. Теорія і практика перекладу. Київ : Либідь, 1995. С. 60–62.

повернемось до наших баранів». У деяких випадках можливе застосування антонімічного перекладу: *Vieillesse – tristesse – Старість – не радість*. Зауважимо існування особливих **модально-вводних фразеологізмів**, які «підлаштовуються» під контекст типу: *à se propos – до речі, вчасно, між іншим тощо*.

Як зазначали раніше, французький фразеологізм може набувати **різних варіантних форм**, де вирази передають ту саму ідею, але змінюють своє первинне значення, прагматику і аксіологію, аж до розвитку омонімії, наприклад: *détourner qn de son chemin – écarter qn de son chemin – écarter qn de sa voie; enlever, porter, transporter comme une plume; pleuvoir à seaux – pleuvoir à verse; mettre le nez dans – fourrer son nez dans, etc.* В принципі особливістю синтаксичного значення французьких слів є факт можливості одних іменників поєднатися з певними дієсловами і неможливість цього для інших, наприклад: *la peur, l'ennui, la jalousie, le rire, le doute, le désir me prend*, але: *la joie, le chagrin me gagne, me saisit*²⁵, те ж саме стосується і дистрибуції певних дієслів. Деякі вирази дозволяють **транспозицію своїх складників**: *un temps de chien / un chien de temps, entendre pousser l'herbe / entendre l'herbe pousser, mettre du blanc sur noir / mettre du noir sur blanc, etc.*, що може обігратися в оригіналі, але не в перекладі.

Аналіз сучасного французького фразеологічного корпусу свідчить про існування фразеологічних рядів: *être tout yeux – être tout oreille, qui a bu boire – qui a joué jouera, ni chaire, ni poisson – il n'est bon ni à rôti, ni à bouillir, vieux comme le monde / comme le Pont-Neuf / comme Hérode / comme les rues / comme Adam*, при цьому синоніми можуть належати різним стилістичним регістрам: *rire à gorge déployée (soutenu) – rire aux larmes (courant) – rire comme un bossu (familier) – se troncher la gueule (argotique)*.

Нарешті, як варіант стилістичної синонімії можна відзначити наявність **перифраз**, які часто мають інтернаціональний характер (*les miroirs de l'âme (= les yeux), l'or bleu (= le gaz)*), але здебільшого є національними, втілюючи якусь ознаку, не зрозумілу іншій культурі і яка не підпадає під переклад: *l'île de la Beauté – la Corse, Outre-Rhin – l'Allemagne, le Vert Galant – Henri IV, l'homme du 18 juin – Charles de Gaulle, etc.*

ВИСНОВКИ

Таким чином, сучасний французький фразеологічний корпус, поруч з виразами-інтернаціоналізмами і виразами з прозорою «внутрішньою формою», включає значну групу ідіом лінгвокультурного характеру, які

²⁵ Andrievska A. Cours de lexicologie française. Kiev : Edition de l'Université de Kiev. 1958. P. 98.

є незрозумілими для представників інших лінгвокультур і тому створюють проблеми перекладу. Але їхня сталість й експресивність забезпечують їм активне функціонування у сучасному дискурсі. За рахунок образної, інтертекстуальної конотації вони збагачують контекст, відбиваючи історичне ставлення французів до того чи іншого факту чи явища. Французька фразеологія може відбивати як суто французькі концепти типу «*art de vivre*», так і загальноуніверсальні, культурні, як-от: *доля, воля, правда* тощо. Тому їх адекватне відтворення в тексті перекладу вимагає використання спеціальних перекладацьких прийомів різного типу. Нагадаємо, що Шарль Баллі («*Précis de stylistique*») визначав експресивність образних засобів трьома основними факторами: збереженням / послабленням переносного значення, народним / літературним регістром, частотністю використання, саме цим вимірюється функціональна роль фразеологічного засобу і його вплив на читацьку аудиторію.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено особливостям сучасної французької фразеології і шляхам її адекватного відтворення українською мовою. Воно робить внесок у загальну теорію перекладу, а саме підрозділ з лексичних проблем перекладу, і часткову теорію перекладу, оскільки йдеться про аналіз матеріалу французько-української мовної пари. Фразеологія вважається мовною універсалією, яка однак зазвичай відбиває яскраву своєрідність кожної мови, тому особлива увага звертається на лінгвокультурний аспект проблеми. З'ясовано, що більшість одиниць французького фразеологічного корпусу мають «внутрішню форму», пов'язану з історією народу, яка не може бути відтворена еквівалентно українською, тому адекватний переклад вимагає суттєвих змін і застосування різного виду перекладацьких трансформацій. Більшість проблем перекладу пов'язано зі зміною образної основи і необхідності збереження стилістичного регістру оригіналу. Акцентується увага на існуванні синонімічних форм, кальок, перифраз, які розширюють можливості перекладацького вибору. Основними прийомами визнаються відтворення через калькування, слово-ідентифікатор, перифразу, синонім, цілісне перетворення, інший образний засіб.

Література

1. Gonzalez Rey I. La phraséologie du français. Toulouse : Presses Universitaire du Mirail, 2002.
2. Bally Ch. Traité de stylistique française. Seconde édition. Heidelberg, 1921.

3. Vinay J. P., Darbelnet J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris : Didier, 1977.
4. Smouchtchynska I. *Lexicologie française*. Kiev : Editions Dmitry Burago, 2015.
5. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореферат ... докт. філол. наук. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2004.
6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. *Фразеологія сучасної української мови*. Київ : Знання, 2007.
7. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). Львів : Вища школа, 1983.
8. Мовчан Б. В. Відтворення фразеологізмів в аудіо-візуальному перекладі: лінгвопрагматичний аспект. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2018. № 27. С. 86–94.
9. Сапожник І., Суродейкіна Т. Перекладацькі трансформації у процесі відтворення фразеологізмів у перекладі серіалу «Ти». *Молодий вчений*. 2023. 8 (120). С. 33–36. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-8-120-8>
10. Смуцинська І. В., Циркунова І. В. Основні шляхи відтворення узусних фразеологізмів у перекладі (на прикладі французько-української та іспансько-української мовних пар). *Стиль і переклад*. Випуск 1 (8). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. С. 9–117.
11. *Dictionnaire d'expressions et locutions* / Rey A., Chantreau S. Paris : Le Robert, 2003.
12. *Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises* / Ashraf M., Miannay D. Edition 7. Paris : Librairie Générale Française, 2016.
13. *Les expressions idiomatiques* / Chollet I., Robert J.-M. Paris : CLE Intrnational, 2011.
14. La Fontaine. *Fables*. Paris : Hachette, 1992.
15. Смуцинська І. В. Особливості сучасної французької фразеології: лінгвокультурний і лінгвостилістичний аспекти. *Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики*. Вип. 49. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2026. С. 63–80.
16. Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник / укладачі М. А. Венгрєнівська та інші. Київ : Генеза, 2000.
17. Іванченко В. О. Енологічна складова мовної картини світу сучасної Франції: лінгвопрагматичний аспект : автореферат ... канд. філол. наук. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2013.
18. Жалай В. Я. Скарбниця паремій прислівникового типу французькою мовою. Київ : ЦНДВІМ НАНУ, 2016.

19. Marouzeau J. Précis de stylistique française. Paris : Masson et Cie, 1969.
20. Бальзак О. де. Євгенія Гранде / перекл. з фр. Е. Ржевудська. Твори в десяти томах. Том 4. Київ : Дніпро, 1990. С. 66–224.
21. Кияк Т. Р. та ін. Теорія і практика перекладу. Вінниця : Нова книга, 2006.
22. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця : Нова книга, 2003.
23. Чередниченко О. І., Коваль Я. Г. Теорія і практика перекладу. Київ : Либідь, 1995.
24. Andrievska A. Cours de lexicologie française. Kiev : Edition de l'Université de Kiev. 1958.

Information about author:

Smushchynska Iryna Viktorivna,

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Mykola Zerov Department of Theory and Practice
of Translation from Romance Languages
Taras Shevchenko National University of Kyiv
14, Taras Shevchenko Boulevard, Kyiv, Ukraine